

UDK: 821.163.4 (497.6): 316.647.8 (=214.58)

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Simbi Husarić-Junuzović

**DE/KONSTRUKCIJA STEREOTIPNIH PREDODŽBI
U ROMANU NEBOJŠE LUJANOVIĆA *OBLAK BOJE KOŽE* I
AUTOBIOGRAFSKOJ PROZI HEDINE TAHIROVIĆ-SIJERČIĆ
*ROM K`O GROM***

U ovom radu se govori o dekonstrukciji kulturnih stereotipa o romskoj populaciji u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnoj produkciji, te se fokusira na kulturološke konstrukcije koje se u narativnom tkivu, a na tragu etike odgovornosti prema drugom, dekonstruiraju u romanu *Oblak boje kože* Nebojše Lujanovića i autobiografske proze Hedine Tahirović-Sijerčić *Rom k`o grom*. Akcenat se stavlja na stereotipe i predrasude koji su neodvojivi dio svih identiteta, te se ukazuje na diskriminatorne prakse koje su u slučaju romske manjine posebno izražene, pa se Romi uveliko isključuju i ograničavaju, što se jasno vidi iz života glavnog junaka romana *Oblak boje kože* – Enisa Selmanića, kao i junakinje autobiografske proze *Rom k`o grom*. Također, u radu se ukazuje na važnost ovakve estetske forme suočenja s negativnim posljedicama istrajnog stereotipiziranja, odnosno na važnost književne produkcije koja potencijalnu čitateljsku publiku posredovano, ali nužno suočava s problemom, te *zahitjeva* podizanje stepena osjetljivosti na različite diskriminatorne prakse. Uz dekonstrukciju negativnih stereotipnih predodžbi, u ovim djelima otvorena su i brojna rodna pitanja, posebno o statusu Romkinje unutar patrijarhalnih obrazaca i rodno određenih uloga koje su joj nametnute ne samo biološkim spolom nego i romskim identitetom u kojem one postaju

drugost drugih, kategorija koja označava marginalizaciju u okviru identiteta Drugih. Oba djela u specifičnom etnografskom i kulturografskom maniru otvaraju i pitanja o zanemarenim i tamnim mrljama historije, o zanemarenoj povijesti Roma, bilo onoj svakodnevnoj ili pak onoj silno traumatičnoj, kao što su romska stradanja u Auschwitzu. U teorijskom okviru ovog istraživanja koristit će se hibridni pristup, baziran na imagološkim istraživanjima i postkolonijalnoj teoriji. Ključni tekstovi iz zbornika *Kako vidimo strane zemlje* pružaju osnovu za razumijevanje književnih prikaza stranih zemalja i naroda, posebno kroz radove Manfreda S. Fischera, Huga Dysernicka, Karla Ulricha Syndrama, Joepa Leerssena, Daniel-Henri Pageauxa i Jean-Marca Mourea. Imagološki pristup pomaže u problematizaciji viđenja romske nacionalne manjine i propitivanju netolerancije i rasizma. Postkolonijalni aspekt, uz radove Homi Bhabbe i Stuarta Halla, omogućava kritičko sagledavanje identiteta kroz sistem razlika i afirmaciju različitosti. Feministička teorija i radovi poput onih Simone de Beauvoir i Judith Butler doprinose razumijevanju rodniha pitanja i marginalizacije unutar romskih zajednica. Ovi pristupi zajedno omogućavaju detaljno istraživanje i dekonstrukciju stereotipnih predodžbi o Romima u književnim djelima.

Ključne riječi: Romi, stereotip, identitet, drugost, rod, spol, holokaust

1. Uvod

Prečitavajući i problematizirajući kulturne stereotipe o romskoj populaciji u bosanskohercegovačkoj književnoj produkciji, te fokusirajući se na sisteme koji reprezentiraju i de/konstruiraju stereotipne predodžbe u romanu Nebojše Lujanovića *Oblak boje kože*, te autobiografskoj prozi Hedine Tahirović-Sijerčić *Rom k'o grom* uvidjela se mogućnost i želja za proširivanjem recepcijske redukcije pri interpretaciji kulturnih stereotipa. To je vodilo otvaranju novih interpretativnih mogućnosti koje uključuju uvažavanje i prihvatanje onih koji su dominantnim sistemima vrijednosti predstavljeni kao inferiorni, a pri tome nesumnjivo i diskriminirani. Prije svega treba ukazati na to da svaki stereotip ili predrasuda iz kojeg proizilazi diskriminacija kao znanje o drugom u bilo kojem smislu (rasnom, rodnom, nacionalnom, generacijskom, ideološkom...) uvijek je implicitni performativ, a to znači da on upućuje na neka specifična kretanja, na hijerarhiju zavisnosti, na ksenofiliju i različite fobije te time jasnije reprezentira kontekst u kojem se javlja (Avdagić 2014: 58).

Ukazujući na diskriminaciju i rasizam ovaj rad otvara pitanje romske zajednice i većinskog društva u sklopu kojeg žive a između kojih je stvorena barijera u međusobnoj komunikaciji, jer se drugost Roma očitovala ne samo u drugačijem izgledu nego i u drugačijoj kulturi življenja i drugačijem jeziku. To je jako bitno budući da je naša savremenost prepletena velikim izbjegličkim, migrantskim krizama i pojačanom ksenofobijom, što dovodi do opće radikalizacije mišljenja i djelovanja, koje iznjedruje sad već i doslovne ograde. U svemu tome pitanje identiteta kao pojma našlo se u centru pažnje, posebno zbog činjenice da identitet uranja u određeni sistem reprezentacija u kojem postaje iznimno važno „kako smo reprezentirani i kako to može djelovati na reprezentaciju nas samih“ kako to problematizira i Stuart Hall u glasovitom tekstu „Kome treba identitet?“. Općenito gledano, stereotipi i predrasude su neodvojiv dio svih identiteta. Postavlja se pitanje zašto se neko danas osjeća u svojoj zajednici tako ugroženo da bi trebao podići zid prema susjednim identitetima? Prema Stuartu Hallu, identiteti nisu fiksirani, već su u stalnom procesu mijenjanja i konstruiranja kroz diskurse moći. Judith Butler naglašava da su identiteti performativni, što znači da se identiteti oblikuju kroz ponovljene prakse i rituale. Kritički pristupi kao što je ginokritika Elaine Showalter omogućavaju propitivanje tih duboko ukorijenjenih struktura moći i otvaraju prostor za glasove koji su dugo bili utišani. Svi ovi teorijski okviri pomažu nam da razumijemo zašto se osjećaj ugroženosti i potreba za zaštitom identiteta pojavljuju u kontekstu savremenih društvenih odnosa.

Uvođenjem romske tematike u romanu *Oblak boje kože* i autobiografskoj prozi *Rom k'o grom* Hedine Tahirović-Sijerčić, problematizirat će se unutrašnji procesi stereotipizacije i stigmatizacije romskih identiteta. Navedena djela će ukazati na opću negativnu sliku romske nacionalne manjine te problematizirati prisutnost hijerarhijske ljestvice identiteta.

2. O predrasudama, njihovim posljedicama i ugroženim životima

Čini mi se važnim da svako od nas postane svestan činjenice da njegove reči nisu nevine, i da doprinose ovekovečenju predrasuda koje su se pokazale, kroz celu Istoriju, opake i ubilačke. (Maluf 2003:20)

Riječi od kojih su satkane predrasude iz kojih proizilazi strah, mržnja i radikalno isključivanje Drugog predmet su ispitivanja romana *Oblak boje kože* (2015), mladog bosanskohercegovačkog pisca Nebojše Lujanovića. Lujanović te riječi preuzima u svom romanu, ali ne da bi ih potvrdio, već sasvim suprotno. To je roman koji zastupa elemente romske kulture, koji u svoj narativni svijet usisava romske običaje, historiju, traumu holokausta, ali i roman koji ukazuje na manjinu, na potpuno marginaliziranu grupu na kojoj se treniraju tehnike društvene stereotipizacije i isključivanja. Roman je satkan od više narativnih tokova. Glavni narativni tok prati i glavnog lika, Enisa Selmanića, te *situaciju* u Zagrebu nakon što je Selmanić, samo stoga što je romskog porijekla, bio optužen bez suđenja, te proglašen krivim za požar i Dadinu smrt. Gnjevna gomila reagira izrazito agresivno i sastavljena je od domicilnog naroda. Međutim, sam pojam “domicilni narod” je problematičan budući da su Romi i sami domicilni na bosanskohercegovačkom prostoru jer su već generacijama rođeni tu – ovdje se misli prije svega na narod svjetlije kože, narod koji se izjašnjava u okvirima hrvatske nacionalnosti i katoličke vjeroispovijesti a koji svoje identitete gradi naspram manjina. Takav narod okružuje Enisovu zajednicu i stvara neku vrstu geta odsječenog od vanjskog svijeta, hrane, vode. Enis putuje prema Bosni, zemlji svog porijekla u čijoj pozadini buktu rat i gdje će ustvari doći do konačnog obračuna s ocem – a otac je taksist koji vozi generale JNA po Srednjoj Bosni – što je drugi narativni tok, dok treći narativni tok objašnjava historijsku dimenziju dnevnika koji dopijeva u ruke njegovom ocu otvarajući i problematizirajući priču o zanemarenoj povijesti romskog holokausta.

Lujanovićev roman svjedoči da se neka ljudska bića rađaju s vrlo malim šansama za jednakopravnost i dostojanstvo:

Živiš u naselju u kojem ti ne daju vodu i struju... prljav si i spavaš na madracu koji upija vlagu s poda... ne daju ti u školu jer smrdiš (...) prigovaraju ti jer ne poznaješ jezik ljudi koji te nikad nisu pustili blizu sebe... čak i ako si otporan na udarce i uvrede, te završiš školu, krug

nije prekinut (...) ne daju ti nikakav posao, glad te tjera da prosiš i kradeš... a onda ti se zalome djeca, koja opet nemaju vodu ni struju (...) u školu ih ne puštaju jer (...) I tako u krug. (Lujanović 2015: 15)

Otvarajući priču o Drugima najčešće se misli na one grupe i pojedince koji u dominantnom društvu imaju marginaliziranu poziciju te koji su izloženi stereotipizaciji i diskriminaciji. Tako se kao Drugi prepoznaju siromašni, žene, hendikepirani, oni koji su druge vjere, druge kulture, druge politike, druge boje kože, drugačije seksualne orijentacije. Na tim Drugim, rad će se zadržati i pokušati problematizirati njihove identitete.

Enis je u procijepu, on traga za identitetom. On je simbol pripadanja manjini bilo koje vrste, ne samo nacionalne nego i vjerske, obrazovne; simbol onih koji i danas žive u modernim verzijama geta. On je razapet između romske i neromske komponente svog identiteta, kao i između tradicije i modernosti, kao čvrsto zadanih kategorija koje su mu nametnute. Romima je sumnjiv kao “njihov”, a “njihovima” kao Rom. Njegov identitet ne može biti homogen jer je sačinjen od više elemenata koji ga oblikuju niti može biti tradicionalan, onaj koji robuje retorici krvi i tla. Enisov lik provocira sve moguće granice tradicionalnog identiteta. Štaviše, upitan će biti taj tradicionalni, plemenski identitet kojem se pripada samim rođenjem i u kojeg se stranci nikada ne mogu uklopiti niti zaslužiti status “domaćeg”. Enis vodi borbu s vlastitim identitetom i pokušava da iz tog prokletstva društveno odbačenog pojedinca i vlastite nemoći nekako iskorači. On će silno pokušavati proći nezapaženo, izbjegavat će sunce, druženje na otvorenom, školska igrališta zbog kali morchi (rom. crne kože) koja ga je, pored jezika, kulture, mjesta stanovanja pozicionirala na marginu društva. Enis je dijete iz takozvanog mješovitog braka, otac ne-Rom, majka Romkinja. Porijeklom je iz Bosne, doseljen u Zagreb, obilježen je tamnom bojom kože, a želi biti dio većine. Kao takav, njegov identitet otvara priču o drugom i drugačijem od kojeg se zazire. “On (identitet) ima samo jednu glavnu prijetnju, koja ga korumpira i kompromitira: razliku! Život s razlikama on ne može vidjeti drugačije nego kao ‘ugroženi život’.”¹ Dok svi drugi bježe iz Bosne, on se vozi u smrt i smiren je. Bosna je u tom trenutku stanica nepoželjnih, graničnih identiteta koji prežive ili potpuno nestaju. Postavlja se pitanje zašto je Bosna/granica važna za Enisa? On ide u Bosnu kako bi se konačno razračunao s ocem, ali Bosnu vidimo i kao liticu, kao kraj, a na kraju si najviše živ. Dobija se dojam da je Enisu “lalnulo” što je zločinac jer je konačno kompletan. Enis,

1 Za više pogledati: Krstić, Predrag, Zajedničko polje identiteta i razlike: spekulativna i socijalna teorija, 8, dostupno na <http://www.hrfd.hr/documents/01-krstic-pdf.pdf>, (dostupno 3. 6. 2020.)

kojem nedostaje samo to jedno prokletlo slovo “D” na početku imena koje bi promijenilo percepciju drugih i njegov vlastiti identitet:

Čitav život prelama mu se preko tog prvog nepostojećeg glasa. Njegov izostanak (Enisov, o.p. S. H. J.) nepogrešivo ga svrstava u šarene džamije, dimije, Ramazane. Pa tek u spoju sa fizionomijom još stepenicu niže, u neko od plinarskih naselja diljem svijeta. Dodavanjem samo jednog glasa (Denis) oslobodit će ga tih okova i priključiti većini. Grupi ljudi koja mu se činila nedostižnom samo zbog jedne osobine, iako bi ih se sigurno moglo naći na još stotine. A ta se osobina svodi na činjenicu da oni ne poznaju lađavo (rom. – sram). – Lujanović 2015:12

Ljudska potreba da se prekorače granice i raskine s prokletstvima predaka može se iščitati i preko lika Sande, Enisove sestre koja je, poput njega, zarobljena u procijepu tradicije koju im je usadila teta Seniha, majčine smrti, predrasuda i uvreda, te vlastite želje da se od toga svega odmakne. Njoj će taj odmak biti lakši zbog “normalnog” izgleda koji ni po čemu ne odaje kako je i sama drugačija. Ona mašta o drugom životu i bori se da dođe do njega. Studira i pokušava da se uklopi u većinu, od svog romskog identiteta zazire zbog čega zarobljenost u romskom getu doživljava tragično te postaje i zatočenica sebe same: “Nemoguće je boriti se protiv tog srama jer je nemoguće roditi se kao netko drugi” (ibid 271).

S druge strane, Enisov otac nije Rom, ali je isto tako žrtva tragičnih okolnosti. On živi u romskom naselju Ćamića, brdu nadomak Travnika, koji je prikazan kao prostor u kojem žive čistokrvni Romi, miješani, bogati, siromašni, praznovjernici koji gataju i moderna omladina, radnici i kriminalci. Svi ti opisi koji preplavljaju roman dokazuju da su te zajednice sve samo ne homogene. Karakterizacija Enisovog oca Fabe je temeljita i višestruko kodirana. Kao otac koji je napustio svoje dijete on nije prikazan kao demonizirani lik, već kao osoba preko koje se lome mnoga bitna pitanja i koja u svojoj neimaštini nije mogla zamisliti uvjete u kojima bi djetetu mogla išta pružiti. On će grčevito čuvati dokumente o stradanju Roma u holokaustu nadajući se odšteti zbog čega se njegov lik naposljetku doživljava više kao tragikomičan negoli negativan.

Lujanović daje čitavu paletu različitih karakterizacija čime pokazuje na heterogenost manjinskih zajednica, ali i unutrašnje stereotipiziranje - zanimljivo je kako unutar romske zajednice funkcioniraju uvriježene matrice podjela i hijerarhizacije, što samo govori o snazi procesa stereotipizacije, i diskriminacije i ljudske žudnje da destereotipizira svoju poziciju, što redovno

skončava u paradoksu jer su ti obrasci tako jaki, pa ne postoji pravi izlaz nego samo “spuštanje” stigme na nekog drugog.

Hedina Tahirović-Sijerčić će u svojoj narativiziranoj autobiografiji *Rom k'o grom* (Tahirović-Sijerčić 2012) progovoriti o društvenim stigmama kroz koje je prolazila a koje i dalje postoje te će se kroz ovu autobiografiju pratiti i istraživati unutrašnji procesi stereotipizacije i stigmatizacije. Ova autobiografija je prepuna eksplicitnih mjesta koja ukazuju na nužnost rušenja tih viđenja kao što je mjesto ukazivanja na stid koje je plodno tlo za konstrukciju Drugosti:

Neki učitelji nas i nisu baš voljeli. Mislim na nas romsku djecu. Naše djevojke bi nazivali udavačama samo zato što su bile razvijenije i ljepše od drugih djevojčica. Nas bi nazivali ušljama, samo zato što je možda jedno dijete imalo uši u glavi. Tim bi bili svi redom kažnjeni, samo mi Romi. Dovodili bi ljude iz “Higijene” koji bi nam prskali kosu protiv ušiju. Ja sam se stidjela. Crvenila sam do suza. Stid mi je vid oduzimala. Stid mi nije dozvoljavao niti učitelje, a niti drugu djecu gledati u oči. (ibid: 108)

Ova spisateljica će pisati o prostoru svog odrastanja – Gorici, gdje je njena porodica živjela i preživljavala skućeno zajedno s ostalim Romima. Taj prostor u kojem žive manjine je posebno bitan. To su uvijek skrajnuti prostori, na rubovima, jasno omeđenim granicama kako bi se odvojili “čisti” od onih koji to nisu. Takva pozicioniranja pridonose lakšem nadzoru i željom da se ispuni “san o čistoj zajednici” (Fuko 1997: 209).

Žižekova teza da je položaj drugog “neravnopravan položaj u kulturi onog prvog i jedinog” (Lešić 2005: 124) ukazuje na položaj manjina, o čemu piše i Lujanović opisujući Plinarsko naselje: “Nemoguće je ne uočiti taj grubi šav kojim su nasilno spojena dva svijeta” (ibid: 116). Ova omeđena naselja i ljudi koji žive u njima predstavljaju sve što društvo misli da nije i preko čega gradi svoju superiornost. Oni moraju biti udaljeni kako ne bi vidjeli promrzle, prljave, gladne ljude jer bi to moglo ukazati na sistem kojeg oni grade a koji je proizveo takve identitete. Lujanović će, zakoračivši u prostore ove manjine,² dati sliku romske zajednice koja nije homogena i u kojoj su zastupljene razne podskupine Roma koji su povukli islamsko nasljeđe, neki katoličko, neki su se doselili, drugi su domicilni. Jasno se ukazuje na dekonstrukciju stereotipnih viđenja i iščitavanjem se odmiče od narativa koji su učestalim ponavljanjem, a

2 Iz zahvale na kraju romana možemo uvidjeti da su pisanju ovog romana prethodila intenzivna teorijska i terenska istraživanja.

ne svojom istinitošću, zadobili prizvuk poznatosti. Isto tako će se na stranicama autobiografije Hedine Tahirović-Sijerčić iščitati mnoštvo dekonstruiranih stereotipa poput onog gdje većinski narodi u čijem sklopu žive romske manjine plaše svoju djecu govoreći im da će ih *Cigani odvesti*:

Meni nikad nije bilo jasno zašto su drugu djecu iz sarajevskih mahala njihovi roditelji ili komšije plašili riječima: 'Ako to budeš radio ili ako budeš išao daleko od kuće, ukrašće te ili odvešće te Cigani.' Ja sam gledala moje komšije, bili su neobrazovani, puno su pili, svađali se i tukli, ali nikada nisu krali ili odvodili tuđu djecu. Za mene je to bila strašna nepravda. I još nešto, Romi nisu bili nacionalno opterećeni, nikoga nisu vrijeđali zbog njegove vjere ili nacije. A tuđu djecu nisu trebali, imali su svoje, napretek. (Tahirović-Sijerčić 2012: 42)

Međutim, nakon što Enisa kao pripadnika manjine bez suđenja osude za požar u kojem je izgorio zagrebački kafić i u njemu sin vlasnice lokala, on, svjestan nemogućnosti dokazivanja svoje nevinosti, odlazi u Bosnu. Rulja, podstaknuta medijskom pažnjom koja potiče histeriju brzo izmiče kontroli i gradi moderni geto. Preko konkretnih ograda sada se iščitavaju ograde koje su u glavama ljudi i njihovim identitetima utisnuti samim postankom i djelom te manjine što se ocrtava na liku Sande, Enisove sestre, koja ostaje zatočena u Plinarskom naselju nakon što ga opkole:

Ovaj život u getu traje predugo. I tu ne misli samo na ovu opsadu. Taj moderni konclogor stanje je uma u kojem se nalazi otkad zna za sebe. Jer, što je stanje u kojem svaki put uđeš u neku trgovinu, dobiješ pratitelja koji pazi da nešto ne ukradeš? Što je stanje u kojem ti je zabranjeno zabavljati se u određenim klubovima jer znaš da bi jedva izvukao živu glavu? Što je stanje u kojem te stavljaju u posebne klupe ili uopće sprečavaju da stekneš znanje za bolji život kao ostali? Što je stanje u kojem ti je zabranjen pristup najjednostavnijim, a kamoli lagodnijim poslovima, u kojem ti ne žele iznajmiti stan, povjeriti djecu na čuvanje ili vrt na čišćenje samo zato što si Romkinja? Što je stanje u kojem ti je točno određena granica do koje se možeš kretati u traženju posla, zabave, znanja ili partnera? Što je to stanje omeđenosti ako ne moderni konclogor? Razlika je jedino u suptilnijim i skrivenijim ogradama. To što su sada granice tog logora i fizičke, sa stražom i

zapaljenim gumama, to je samo nastavak nikada prekinutog procesa.
(Lujanović 2015: 313)

3. Dvostruka drugost Romkinja

Propitujući rodna pitanja i rodno određene uloge koje su nametnute biološkim spolom kod žena Romkinja u sklopu autobiografske proze *Rom k'o grom* i *Oblak boje kože*, došlo se do zaključka da Romkinje u sklopu svojih već marginaliziranih zajednica bivaju pozicionirane još stepenicu niže zbog čega Hedina Tahirović-Sijerčić i uvodi pojam *drugost Drugih*:

Kada govorimo o Romkinjama, spisateljicama i pjesnikinjama, osim nedaća u vremenu i prostoru u kojem su one živjele/žive i stvarale/stvaraju kao pripadnice etničke grupe ili nacionalne manjinske grupe i njihovog identiteta Drugih, koji je nedaća svake Romkinje i Roma od njihovog rođenja, stvorene su i nedaće koje su uspostavile i njihovu “drugost” Drugih u okviru njihove romske zajednice, i to putem tabua tradicije i kulture i Romani kriza (tradicionalni romski sud sačinjen od poštovanih i moćnih muškaraca Roma). – Tahirović-Sijerčić 2016: 17

Okviri romske tradicije i običaja predvođeni su od strane muškaraca, žena tu nema pravo glasa. Kako navodi Hedina Tahirović-Sijerčić, *Romani kris* provodi zakone koji se najčešće odnose na pitanje čistoće i nečistoće u kulturi ponašanja Romkinja. Tahirović-Sijerčić će ukazati da čistoću ženskog romskog identiteta tvore okviri sastavljeni od strane muškaraca koji osuđuju bilo kakav iskorak iz njih, a što se odnosi na obrazovanje Romkinja, emancipaciju, izdaju jezika ili saradnju s neromima tj. gadžama. Također će ukazati na različitosti pozicioniranja i vrednovanja muške djece u odnosu na žensku u sklopu romskih porodica ali će podvući i liniju podudaranja s ostalim Balkancima:

Takav je taj mentalitet, i nije samo tako kod Roma, to je tako kod većine Balkanaca. Oni žele sinove, a kćeri im nisu baš tako važne jer one nisu potomci koji produžavaju porodično ime. To je njihovo mišljenje o ženskom djetetu. Znači, Dina će rađati dok mu sina ne rodi. Tako je i naša mama, tako su i druge žene. „Ženska djeca su bezvrijedna. Žena koja sina ne rodi je bezvrijedna i nije dobra žena“, govorilo se u našem narodu. (Tahirović-Sijerčić 2012: 127)

Posebno je stravična scena mučenja i kažnjavanja Enisove *dej* (rom. majka) nakon što je zatrudnila s jednim takvim gadžom, Fabom, bez pristanka porodice što će na koncu dovesti i do njene smrti za koju će Enis kriviti oca: “Zašto je prepustio trudnu ženu okrutnim starinskim običajima koji su zahtijevali da usred zime provede mjesec izolirana u drvenoj baraci?” (Lujanović 2015: 303).

Romkinje svoj rod u većini slučajeva doživljavaju kao prepreku budući da se rod od spola razlikuje time što rod oblikuje društvo koje je patrijarhalno i falocentrično. Rodne uloge, dakle, nisu prirodna pojava nego proizvod društva i društvenih normi, “rod je mehanizam kroz koji se pojmovi muževnog/maskulinog i ženstvenog/femininog proizvode i oprirodnjuju” (Butler 2005: 39). Ali, njime se ukazuje i na nužnost propitivanja načina isključivanja žena Romkinja unutar patrijarhalne zajednice i društva u cjelini. To podrazumijeva otkrivanje isključenosti kroz stereotipe, stigmatizaciju i diskriminaciju unutar zajednica kojima Romkinje pripadaju pa se postavlja pitanje koliko sve to utiče na konstrukciju ženskih romskih identiteta. Izvještavajući o životima Roma u romskim naseljima u svojoj radijskoj emisiji, junakinja autobiografije *Rom k'o grom* će upoznati jednu *nepostojeću* ženu Beharu Sulejmanović:

Rekla mi je da se izdržava prošenjem i faletanjem-gatanjem, i da se toga ne stidi. Šta bi drugo mogla raditi, jer je i onako niko ne bi primio na posao. Ko bi je mogao primiti pod stare dane. Nisu je htjeli ni kad je bila mlada. Sad u svojoj starosti nema ni penzije, a kad dođe vrijeme, sahraniće je ko zna gdje. I onako joj je bilo svejedno gdje će joj naći grob. Ona svakako nije imala ni rodni list, pa neće ni smrtovni. Kako nije imala rodni list, niko joj nije mogao dati ni prijavnicu da živi ovdje. U stvarnosti, Behara Sulejmanović nije ni postojala. (Tahirović-Sijerčić 2012: 73–74)

Behara je simbol ženske isključenosti u svim aspektima: i u domicilnom društvu, i u svojoj zajednici, i kao starija osoba koja nema mogućnost primanja ikakvih novčanih sredstava, i kao mlada osoba kojoj nije pružena mogućnost zaposlenja, i kao osoba koja je utopljena kroz niz stereotipa zbog pripadnosti jednoj manjinskoj zajednici i na kraju, kao mrtva osoba za koju se neće znati ni gdje je sahranjena. Kroz niz eksplicitnih citata se lako može uvidjeti da su žene i u ovim zajednicama inferiorne a jedini izlazi iz te inferiornosti i potčinjenosti se vidi u suprotstavljanju i nepokoravanju. Međutim, jedan vid suprotstavljanja je pisanje. Zanimljivo je, čitajući narativiziranu autobiografiju Hedine Tahirović-Sijerčić, primijetiti da ona započinje priču o svom životu preko oca koji

pripovijeda o svojoj porodici, glas majke se ne čuje, ali zato Tahirović-Sijerčić piše svojom rukom, ona je ta koja zapisuje i koja i nakon očeve smrti, nastavlja da prkosi očuvanju zajednice kroz žensko isključivanje. I kroz očevu diktiranje provući će se razmišljanja žene koja ukazuje na hegemonu obrasce preko kojih muškarci grade svoju superiornost.

Fizičko kažnjavanje će se kao tema pojaviti više puta u ovoj autobiografiji, što ukazuje na to da je patrijarhalna kultura utemeljena na falocentričnom diskursu, ali isto tako ukazuje na želju spisateljice da se taj diskurs razobliči što joj i uspijeva, jer djeluje subverzivno na patrocentrični model ponašanja. Figura oca više nije na pijedestalu. Ta pozicija moći koju zauzimaju muškarci u kulturi biva raskrinkana onda kada straha nestane:

Moja sestra Alma je inače bila najhrabrija od nas, ona se često suprotstavljala i tati i mami. I tako, kad je jedne večeri opet tata počeo udarati mamu, moja odvažna sestra Alma to više nije mogla podnijeti. Strah je odjednom nestao. Skočila je, zgrabila stolicu, popela se na prste jer je bila puno manja od oca, i kad je on opet podignuo ruku na majku, ona je njega udarila stolicom.(...) Nije više nijednom udario majku. (Tahirović-Sijerčić 2012: 35)

Diskriminacija Romkinja i ženske romske djece je višestruka i prepoznaje se u obrazovanju, zaposlenju, materijalnoj pomoći, zdravstvenoj pomoći, psihosocijalnoj pomoći... One su vezane za privatnu sferu domaćinstva gdje su potrebnije nego u školi, kako to smatraju roditelji, što čitamo iz autobiografije Hedine Tahirović-Sijerčić. Njena želja i volja za učenjem su često bile prekidane "ženskim poslovima" a posla je uvijek bilo puno. Važno je podvući ulogu i njene bake Ankice, koja je svojim ponašanjem subverzivno djelovala na patrocentrični model ponašanja i savetovala Hedinu da kad odraste nikome ne dozvoli da je maltretira i iskorištava što se Hedininom ocu nije sviđalo:

I tata je volio svoju punicu Ankicu, ali mu se nije sviđao njen uticaj na žensku djecu. Tu je bilo previše slobode. (Tahirović-Sijerčić 2012: 46)

Dakle, može se zaključiti da patrijarhalni sistem vrijednosti u ovim manjinskim zajednicama usložnjava diskriminaciju i da ženu Romkinju

pozicionira na dno hijerarhijske ljestvice identiteta zbog čega se feminističko čitanje i kritika čine nužnim. Pojam ginokritike koju uvodi Elaine Showalter³ je bitan budući da se preko nje mogla propitati tradicija koja je žene Romkinje omotala u šutnju i patrijarhat koji je pomogao Romima muškarcima da dominiraju u svim aspektima romske nacionalne manjine. Tradicionalne Romkinje imaju uloge potlačenih i omalovažavanih od strane dominantnih muškaraca, ponajprije muževa: "Romkinja ima duj trajura (rom. dva života), govorila je, jedan pun patnje i poniženja dok mužu udovolji i podigne djecu, i drugi koji živi za sebe kada djeca odu svojim putem, a muž je ostavi" (Lujanović 2015:148).

Hedina Tahirović-Sijerčić će i pored svih tragova šovinizma i stega patrijarhalnosti koji konstruiraju ženski romski identitet kao *drugost Drugih*, vrednovati taj identitet. Ona ga prihvata kao svoj vlastiti i radi na njemu. Ukazuje da nijedan identitet ne može bit sveden na stereotype što svojim radom to i dokazuje.⁴

4. Slijepa tačka historije

Jedan od četiri narativna toka unutar knjige *Oblak boje kože*, onaj narativni tok koji funkcioniše kao roman u romanu, govori o užasima nacističkog režima iz perspektive Roma i otvara prešućenu temu o kojoj nema napisanih znanstvenih radova, lekcija u udžbenicima ili knjigama. Riječ je o romskom načinu života kod kojih je slabije razvijena svijest o dijahroniji njihove povijesti i kulture što se u Lujanovićevom romanu problematizira, te se otvara više pitanja od robovskog rada, preživljavanja do bespogovornog pristajanja na stravične situacije koje su Romi doživljavali tokom Drugog svjetskog rata.

Pripadnici romske manjine se uglavnom navode na marginama statistika i popisa ubijenih u logorima smrti na šta ukazuje i Hedina Tahirović-Sijerčić kroz Beharinu priču:

Nakon rata su se valjda samo životinje, ptice, džukele, mravi sjećali naših mrtvih. I mi smo ponekad između sebe govorili o njima. A drugi

3 Pojam ginokritike, koji je uvela Elaine Showalter, odnosi se na feministički književno-kritički pristup koji proučava žensko pisanje i iskustva žena u književnosti, te propituje kako su žene bile marginalizovane unutar književne tradicije i kulturnih narativa.

4 Tahirović-Sijerčić, Hedina, rođena 1960. godine u Sarajevu. Autorica mnogih publikacija, prevoditeljica, koautorica i urednica više djela na romskom, bosanskom, engleskom i njemačkom jeziku.

nisu. Svi su govorili o svojim žrtvama, samo mi nismo o svojim. I da jesmo, ko bi nas slušao? Nije ih briga, kao da ne postojimo. Za vrijeme Drugog svjetskog rata smo svi bili na spisku za logor. Malo je ko izmakao toj sudbini. (...) Mi o tome nismo učili u školi, te žrtve su se spominjale usput, između ostalih. (Tahirović- Sijerčić 2012: 83)

Jedan od rijetkih istražitelja koji piše o ovoj temi i ukazuje na užas holokausta i najdrastičnije stradanje u nizu neprekidnih progona Roma, jeste Rajko Đurić (Đurić 2007). Bitan put za emancipaciju ove manjine i uključivanje njihove kulture u druge kulture jest da se izbore za vlastiti glas u prošlosti. Lujanović će, uključujući prisustvo velikog broja lutajućih duhova onih koji su umoreni, otvoriti i pitanja odnosa spram mjesta masovnih egzekucija.

On preko priče Roma Ramadana, logoraša u Auschwitz-Birkenau radikalno mijenja pripovjedačku perspektivu. Glas iz prošlosti odijeljen je grafički, drugačijim fontom, ali i *ich*-formom. Ta se priča odvija dok Ramadan pluta niz rijeku Vislu, bježeći iz nacističkog koncentracionog logora i stilski je ispisana u svojevrsnom toku svijesti. Uklapajući ovaj dio romana s ostatkom, portretirajući njegove likove i poredeći Ramadana i Enisa ne može se ne zamijetiti ponovljivost historije iz koje se po ko zna koji put ništa ne uči i koja ukazuje na ciklično isključivanje i demoniziranje romske nacionalne manjine. Naročito će stravično biti spaljivanje dokumenata koji na najeksplicitniji način vežu Ramadana i Enisa. Naime, Ramadan će, bježeći iz logora u postavu jakne sakriti dokumente o ubijenim logorašima koje je uspio listić, po listić, sačuvati prilikom prevoza pepela. Dokumenti su se sastojali od onih osobnih do vozačkih dozvola, vjenčanih listova, bilješki, dnevnika, fotografija. Dakle, jedinih preostalih tragova života koji su pogubljeni u Auschwitzu a zbog kojih Ramadan odlučuje da u inat prkosi strogim pravilima, pomno gradeći svoju malu osvetu i uz srčanu želju da ti dokumenti ostanu u životu, pluta a “inače bih potonuo na dno Visle kao olovo” (Lujanović 2015:141).

Nije li u najmanju ruku ironična činjenica da će ti dokumenti doći u ruke Enisovog oca Fabe koji nije Rom ali koji želi da se obogati naplaćujući odštetu pa će ih sumanuto prelistavati, uklapati, dopisivati i nadati se profitu zbog čega će Enis, zgrožen time pljunuti i baciti sve to u zapaljeno bure. Tom scenom spaljivanja jedinih tragova fizički posve izbrisanih života od strane Enisa,

može se ukazati na Benjaminov (Walter Benjamin) koncept ultimativnog nasilja, “božanskog nasilja”⁵ koje “se definira kao sila izvršena nad određenom populacijom u svrhu dobra iste populacije.”⁶ Takvo nasilje bi trebalo razoriti neke zadate zakone i okvire unutar jednog postupka što će ukazati na progonjenog Enisa koji je sada etički korektiv tj. moralna vertikala jer on na kraju neće dozvoliti trgovinu žrtvama te će prekinuti dugi lanac nasilnih činova i onemogućiti perpetuiranje činova nasilja. Zanimljiva je hladnoća kojom Ramadan ispovijeda svoju priču. Ta njegova hladnoća se može povezati s povlaštenom pozicijom kamiondžije u logoru, a o povlaštenosti, preživljavanju i svjedočenju u ovim logorima je pisao Giorgio Agamben u svom radu *Ono što ostaje od Auschwitza* (Agamben, 2008) gdje uz pojam svjedoka i svjedočenja veže praznine koje su tu jer su svjedoci na koncu preživjeli te ipak na neki način uživali neki privilegij. Sve to ukazuje na razornost mašinerije logora.

Rijeka je jedna od metafora koja povezuje Enisa i Ramadana. I Enis će, bježeći od užarene rulje u Bosnu ići niz rijeku: “Hladnoća rijeke i trnci dali su mu osjećaj snage kakvu nije osjetio nikada u životu. Bilo je zanimljivo boriti se protiv nemani koja ima svoj oblik, *alav* i slabosti” (Lujanović 2015: 51). Rijeka ovdje ima posebno značenje. Preko nje se iščitava taj prvi, opipljivi neprijatelj, jer Enis konačno ima nešto konkretno protiv čega se bori. Pitanje je kako se izboriti s ljudima koji uzviču njegovo ime a on ne zna šta hoće od njega. Kada se bori protiv konkretnog neprijatelja koji ima oblik tada ima šansu da izađe kao pobjednik ma koliko strašna Una bila dok Visla postaje dijelom Ramadanovog identiteta. Ploveći Vislom, ranjeni Ramadan će konačno spoznati svoj identitet i razračunati se s Ritterovom stravičnom formulom:

(...) da ima i zrno prašine u meni, ono bi me potegnulo prema dnu, umorna Visla ne bi me mogla nositi, evo ja i dalje plovim, i sad znam, znam da doktor Ritter laže, sada kad mi ta istina ništa ne znači, doktor je govorio i pisao, i svi su mu vjerovali, pa i ja, da je u svakom Ciganinu zrno kriminala koje samo čeka trenutak, povoljne okolnosti, da proklija, i njegove riječi bile su toliko puta ponovljene da sam ih prihvatio, stajao sam pored stražara i spuštao pogled, posramljen, nisu mi trebale bodljikave žice, bojao sam se samog sebe i onog što nosim,

5 O Benjaminovoj filozofiji i pojmu “božanskog nasilja” pisala je Anamarija Marušić u svom diplomskom radu *Politička teologija božanskog nasilja*, dostupno na: <https://repozitorij.fpzg.unizg.hr/islandora/object/fpzg%3A819> (dostupno 11.7.2024.)

6 Ibid: 1.

to prokleta zrno koje bi me, da ga stvarno ima u meni, potegnulo sada na dno Visle (...) – Lujanović 2015:152.

Preko Ritterove formule koja je svodila čovjeka na fizičku egzistenciju uplest će se pojam *homo sacra* (Agamben 2006) koji se za razumijevanje Ramadanovog života i njegovog boravka u nacističkom logoru čini jako bitnim. On tvrdi da “razlikovanje golog života (zoe) i političke zajednice (*bios*) znači razlikovanje prirodnog poretka i pravnog uređenje zajednice. *Homo Sacer* u toj tradiciji znači svođenje čovjeka na fizičku egzistenciju. On nije rob, nego ljudsko biće isključeno iz zajednice” (Krivak 2007: 171)!

5. Zaključak

Reprezentacija i dekonstrukcija stereotipa u djelima Nebojše Lujanovića i Hedine Tahirović-Sijerčić analizirana je kroz hibridni teorijski okvir. Imagološka perspektiva najprije nam je pomogla u razumijevanju stereotipa i netolerancije u društvu, demistificirajući identitete kao društvene konstrukte, a ne prirodne datosti.

Rad je ukazao na rasističku ideologiju koja nameće superiornost „prvog“ nad „Drugim“. Analiza je pokazala kompleksnost identiteta, ističući da se Romi često generaliziraju kao drugi red u društvu. Oba djela naglašavaju heterogenost romske zajednice i potrebu za rušenjem predrasuda i diskriminacije. Posebna pažnja posvećena je marginalizaciji romskih žena i dvostrukoj potlačenosti unutar njihovih zajednica i šireg društva. Ukazano je na užase nacističkog režima iz perspektive Roma i zanemarivanje njihove povijesti u udžbenicima. Zaključeno je da književna dekonstrukcija može utjecati i mijenjati društvene stavove i svijest o drugome.

Izvori

Lujanović, Nebojša (2015), *Oblak boje kože*, Fraktura.
Tahirović-Sijerčić, Hedina (2012), *Rom k'o grom*, Udruženje za kulturu – Novo Sarajevo, Sarajevo.

Literatura

- Agamben, Giorgio (2008), *Ono što ostaje od Auschwitza*, Zagreb: Antibarbarus.
- Avdagić, Anisa (2014), *Narativni pregovori - bosanskohercegovačka pripovijetka u procesima evropeizacije: diskurzivni pristup reprezentaciji identiteta*, Sarajevo: Dobra knjiga.
- Baba, K. Homi (2004) *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- Beavoir, Simone de, *Drugi spol*, dostupno na: <https://www.scribd.com/doc/316095876/Simone-de-Beauvoir-Drugi-Spol>, (pristupljeno 11. 7. 2024.).
- Butler, Judith (2005), *Račinjavanje roda*, Sarajevo: Šahinpašić.
- Dukić Davor, Blažević Zrinka, Plejić Poje Lahorka i Brković Ivana, ur. (2009), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb: Srednja Evropa.
- Đurić, Rajko (2007), *Povijest Roma: prije i poslije Auschwitza*, Zagreb: Prosvjeta.
- Fuko, Mišel (1997), *Nadzirati i kažnjavati*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Hall, Stuart, *Kome treba „identitet?“*, dostupno na: <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/215.pdf> (dostupno, 11. 7. 2024).
- Krivak, Marijan (2007), *Biopolitika: Nova politička filozofija*, Zagreb: Antibarbarus.
- Krstić, Predrag *Zajedničko polje identiteta i razlike: spekulativna i socijalna teorija*, 8, dostupno na <http://www.hrfd.hr/documents/01-krstic-pdf.pdf>, (pristupljeno 11. 7. 2024).
- Lešić, Zdenko (2005), *Teorija književnosti*, Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Maluf, Amin (2003), *Ubilački identiteti*, Beograd: Paideia.
- Marušić Anamarija, *Politička teologija božanskog nasilja*, dostupno na: <https://repozitorij.fpzg.unizg.hr/islandora/object/fpzg%3A819> (pristupljeno 11. 7. 2024.).
- Tahirović-Sijerčić, (2016), Hedina, *Rodni identiteti u književnosti romskih autorica na prostorima bivše Jugoslavije*, Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.

Adresa autorice

Author's address

Simbi Husarić-Junuzović
Bjelave bb, 75358 Srebrenik
Bosna I Hercegovina
simbi.buzz@gmail.com

DE/CONSTRUCTION OF STEREOTYPICAL REPRESENTATIONS IN THE NOVEL “OBLAK BOJE KOŽE” BY NEBOJŠA LUJANOVIĆ AND THE AUTOBIOGRAPHICAL PROSE “ROM K’O GROM” BY HEDINA TAHIROVIĆ-SIJERČIĆ

Summary

This paper aims at deconstruction of cultural stereotypes about Roma population in contemporary literature in Bosnia and Herzegovina. The focus is on cultural constructions depicting the ethics of responsibility towards others found in two works of art, *Oblak boje kože*, a novel by Nebojša Lujanović and autobiographical prose by Hedina Tahirović – Sijerčić, *Rom k’o grom*. The emphasis is placed on stereotypes and prejudice immanent to all identities. It also indicates discriminatory practice particularly pronounced in the case of Roma people minority, because they are more often than not excluded and outlawed from the social processes. They are ghettoized in every way, which is clearly seen in the examples of Enis Selmanić, the main character of the novel *Oblak boje kože* and the heroine of the autobiographical prose *Rom k’o grom*. Alongside the deconstruction of negative stereotypes, these works of art also open up a number of gender issues, especially the issue of Roma women under patriarchal pattern and gender roles imposed on them not only biologically, but also by their Roma identity, in which they become otherness of others, a category that indicates a marginalization within the identity of Other. Both novel and autobiography use a specific ethnographic and culturographic manner to raise questions about neglected and dark historic stains, the neglected Roma history, their everyday struggles since forever or the more traumatic parts of their history, such as the Auschwitz experience. In the theoretical framework of this research, a hybrid approach is used, based on imagological studies and postcolonial theory. Key texts from the anthology “Kako vidimo strane zemlje” provide the basis for understanding literary depictions of foreign countries and peoples, particularly through the works of Manfred S. Fischer, Hugo Dyserinck, Karl Ulrich Syndram, Joep Leerssen, Daniel-Henri Pageaux, and Jean-Marc Moura. The imagological approach helps in addressing the perceptions of the Roma national minority and questioning intolerance and racism. The postcolonial aspect, along with the works of Homi Bhabha and Stuart Hall, enables a critical examination of identity through a system of differences and the affirmation of diversity.

Feminist theory and works such as those by Simone de Beauvoir and Judith Butler contribute to understanding gender issues and marginalization within Roma communities. These approaches together enable a detailed exploration and deconstruction of stereotypical representations of Roma in literary works.

Key words: Roma, stereotypes, identity, otherness, gender, the Holocaust

Simbi HUSARIĆ-JUNUZOVIĆ

Simbi Husarić-Junuzović rođena je 3. februara 1990. godine u Tuzli. Srednju medicinsku školu završila je u Tuzli, te 2008. godine upisuje Filozofski fakultet u Tuzli, Odsjek za bosanski jezik i književnost. Diplomirala je na Odsjeku za bosanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, dana 4. 2. 2013. godine i stekla zvanje Bachelor bosanskog jezika i

književnosti. Godine 2013. upisala je II ciklus studija Bosanskohercegovačka književnost u književnohistorijskom kontekstu na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Uspješno je položila sve ispite i prijavila magistarsku radnju “De/konstrukcija stereotipnih predodžbi u romanu Nebojše Lujanovića *Oblak boje kože* i autobiografskoj prozi Hedine Tahirović-Sijerčić *Rom k'o grom*“, koju je uspješno odbranila 29. 9. 2020. godine. Nakon diplomiranja, 2014. godine, odradila je pripravnički staž i položila stručni ispit. Trenutno radi kao freelancerka, podučavajući Kineze engleskom jeziku, i sretna je vlasnica labradora.